

Wprowadzenie

Rumunia jest krajem, w którym obok Rumunów żyją liczne mniejszości narodowe, etniczne i religijne. Należy do tych państw, które wciąż rozszerzają zakres praw przysługujących tym mniejszościom, tym bardziej że w czasie transformacji polityczno-ustrojowej jej władze zostały zobligowane, by prawodawstwo kraju dostosować do zachodnioeuropejskiego. Taki obraz naprawy prawa oraz realnej polityki państwa jest charakterystyczny od grudnia 1989 r. Negatywne skutki reżimu dyktatorskiego, nacjonalistycznego dawały o sobie znać jeszcze przez wiele lat. Podjęta naprawa sytuacji prawnej oraz realizacja założeń nowej polityki mniejszościowej jest dzisiaj oceniana pozytywnie, chociaż proces poszerzania praw dla mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych wciąż trwa. O ile w sferze legislacyjnej i instytucjonalnej Rumunia osiągnęła dobre rezultaty, o tyle jeśli chodzi o poprawę stosunków międzyetnicznych czy eliminację nacjonalistycznych zachowań, jest jeszcze wiele do zrobienia. Przedmiotem artykułu będzie pokazanie czynników, które skłoniły Rumunię do przeprowadzenia reform w myśl

poszanowania praw mniejszości węgierskiej, mimo nacjonalizmu zarówno wśród Rumunów, jak i Węgrów, tj. z jednej strony społeczności i kultury dominującej – rumuńskiej, z drugiej najliczniejszej i najaktywniejszej, wyrażającej głośno swe żądania – mniejszości węgierskiej.

Wprowadzone prawo, powołane instytucje, które pilnują, by stosowano skuteczne mechanizmy, zapobiegające powstawaniu animozji w relacjach międzyetnicznych, nie zawsze są wystarczające do zażegnania konfliktów, rezygnacji z żądań czy wygaszania niepokojów. Innymi słowy skuteczność prawno-instytucjonalna odbiega od przewidzianych realnych efektów poprawności w państwie multietnicznym. Jednak jak napisał Lucjan Boia: „Rumuni stopniowo ulegają europeizacji. Stają się coraz mniej «gościnni», ale równocześnie coraz mniej «wystraszeni» obcością” [24, s. 197]. Podstawę teoretyczną artykułu stanowi opracowanie Rogersa Brubakera pt. *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie* [25]. Autor rozwija koncepcję współpracy, a zarazem kontroli trzech ważnych graczy politycznych, tj. „państwa zorientowanego narodowo”, w tym wypadku Rumunii, „mniejszości narodowej” – grupy Węgrów żyjących w Rumunii oraz „państwa ojczystego” – Węgier. „Ta współzależność wiążąca mniejszości narodowe, państwa o orientacji narodowej i zagraniczne ojczyzny w jednolitą sieć relacji wymaga oddzielnej analizy” [25, s. 75]. Powoduje, że relacje między nimi pokazywane są w sposób dynamiczny, gdyż nie powinny być one reifikowane i traktowane w sposób substancjalny. O mniejszości narodowej Brubaker wypowiedział się następująco: „Mniejszość narodowa nie jest po prostu «grupą», która jest dana poprzez fakty etnicznej demografii. Jest dynamicznym stanowiskiem politycznym lub, dokładniej rzecz ujmując, rodziną powiązanych, acz wzajemnie konkurujących stanowisk, a nie statycznym, demograficznym faktem” [25, s. 77]. Na skutek działania wspomnianych trzech podmiotów pozostających w zależności politycznej, uzyskuje się określony rezultat, jakim jest stan praw i swobód uzyskanych przez mniejszość narodową oraz możliwości korzystania z ich zdobyczy. Oczywiście na zewnątrz tego trójkąta istnieją też inne organizacje międzynarodowe czy państwa, które wpływają w swoisty sposób na losy mniejszości narodowej – w tym wypadku chodzi o prowadzoną przez Zachód politykę tolerancji wobec mniejszości narodowych i poszanowanie ich praw.

O statusie mniejszości węgierskiej w Rumunii po 1989 r. pisali m.in.: Gabriel Andreescu, Lucian Nastasă i Levente Salat, Dénes Kiss, Jean Nouzille [23; 35; 43; 31]. W Polsce powstało już kilka artykułów naukowych lub opracowań poświęconych tej grupie. Należą do nich prace: Janusza Solaka, Małgorzaty Willaume, Karoliny P. Marczuk, Konrada Jajeczніка, Macieja Nowakowskiego i Dominiki Kasproicz [32; 30; 46; 40; 48; 42].

Ostatni spis ludności przeprowadzony w 2011 r. wykazał, że w Rumunii mieszka 1 237 746 Węgrów/Szeklerów, co stanowi 6,5% ogółu ludności, Romów – 619 007 (3,29%), Ukraińców – 36 884 (0,27%), Niemców/Saksończyków i Szwabów – 51 703 (0,19%), Turków – 28 226 (0,15%), Tatarów – 20 464 (0,11%), Rosjan/Lipowanów (staroobrzedowców) – 23 864 (0,12%) i innych – 96 040, niezarejestrowanych – 59 186. W obecnym artykule Węgrzy oraz grupa Szeklerów i Czangów żyjących w Rumunii traktowana jest łącznie.

Tabela 1. Liczba Węgrów/Szeklerów w Rumunii w poszczególnych latach

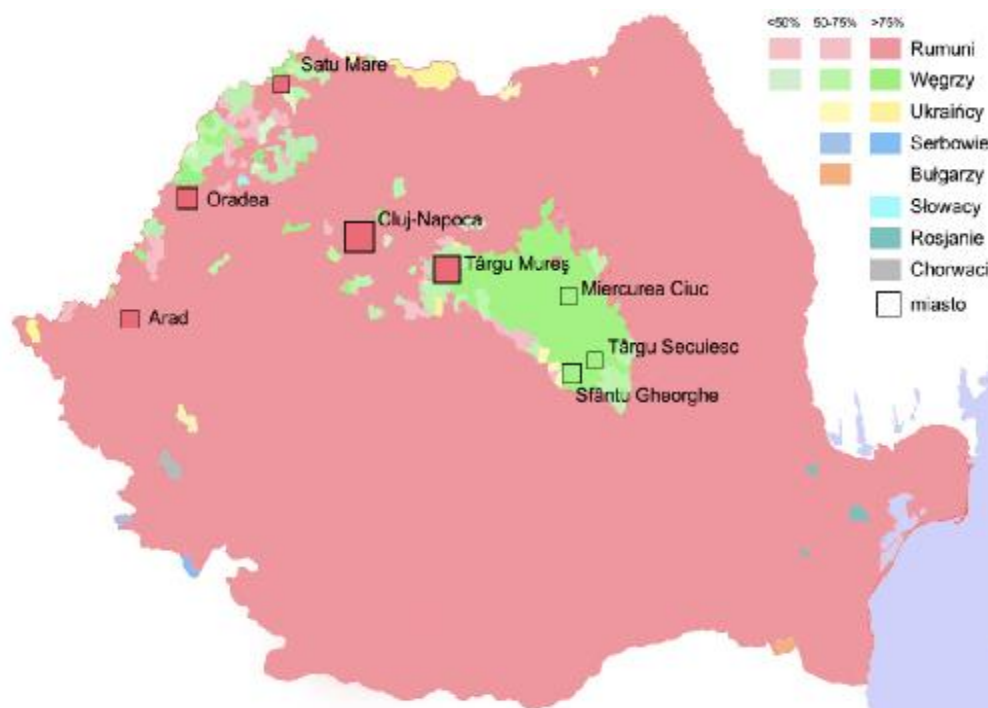
Rok	1930	1956	1966	1977	1992	2002	2011
Liczba	1425,5	1587,6	1619,6	1706,8	1620,2	1431,8	1237,7

Źródło: Populația la recensămintele din anii 1948, 1956, 1966, 1977, 1992, 2002 și 2011 – categorii de localități și județe, <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/> (dostęp: 20 II 2017) oraz *Recensământul general al Populației româniei din 29 decembrie 1930*, Bukareszt 1938, s. XXIV.

Charakterystyczną cechą jest rozmieszczenie mniejszości węgierskiej. Żyje ona w zwartych grupach w dwóch sąsiadujących powiatach (judetul – tłumaczone najczęściej jako powiat lub okręg) Harghita (węg. Hargita) oraz Covasna (Kovászna), tj. na terenie Transylwanii, gdzie w czasach komunistycznych utworzono Węgierski Okręg Autonomiczny, oraz w powiatach: Mureș (Maros megye), Brașov (Brassó), Alba (Fehér Megye), Sibiu (Nagyszeben), które ze względu na centralne położenie pomiędzy Karpatami i Wyżyną Siedmiogrodzką, separują Węgrów rumuńskich od ich rodaków z Węgier. Obszary te zwane są także Ziemią Szeklerów (Szekelyfold), gdyż 50–80% jej mieszkańców deklaruje przynależność do takiej grupy narodowościowej. Nadto do społeczności węgierskiej należą Czangowie – ludność licząca około 50 tys., żyjąca w dużej izolacji w górach – po wschodniej stronie łańcucha Karpat (przede wszystkim w rumuńskiej Mołdawii).

Węgrzy mieszkają również na innych obszarach Rumunii, m.in. w stolicy Bukareszcie oraz w pobliżu granicy z Węgrami w historycznych regionach: Kriszany (Crișana), Maramureszu (Maramureș) i Banatu (Banat).

Mapa nr 1. Skupiska mniejszości narodowych w Rumunii na podstawie spisu ludności z 2011 roku

Źródło: Harta etnică a României la nivel de comune, orașe și municipii după datele recensământului din 2011, <http://historymaps.ro/?p=2274> (dostęp: 20 II 2017).

I

Represyjna polityka, którą prowadził Nicolae Ceaușescu, zwłaszcza w ostatniej dekadzie swoich rządów, kiedy to wykorzystywał nacjonalizm do wzmocnienia swojej pozycji, negatywnie odbiła się na położeniu mniejszości węgierskiej, zwłaszcza że dyktator za najlepszą metodę do osiągnięcia swych celów uznał proces homogenizacji. Dopiero po upadku reżimu Węgrzy zyskali lepsze warunki do swobodnego samodefiniowania się i tworzenia własnych struktur partyjnych i instytucjonalnych, dzięki którym mogli walczyć o swe prawa oraz stać na straży ich przestrzegania. Gwarantem praw społeczności węgierskiej i głównym narzędziem jej

walki o pełne uczestnictwo w życiu politycznym Rumunii stała się utworzona 25 grudnia 1989 r.¹ partia mniejszości węgierskiej pod nazwą Demokratyczny Związek Węgrów w Rumunii (rum. Uniunea Democrată Maghiară din România, UDMR, węg. Romániai Magyar Demokrata Szövetség, RMDSZ) na czele z Gézą Domokosem. Chociaż do Związku należeli zwolennicy różnych opcji politycznych (liberałowie, socjaldemokraci, chadecy, postkomuniści), na zewnątrz, dla dobra węgierskich interesów, zachowali jedność. Znaczące, że choć rewolucję 1989 r., której bohaterem był kalwiński pastor László Tőkés, rumuńscy Węgrzy rozpoczęli od wydarzeń w Timișoarze, w historycznym Banacie, to jeszcze przez kilka pierwszych lat po obaleniu dyktatora panował reżim określany jako „demokracja”, który nie pozwalał na szybkie zmiany demokratyczne, a tym samym nie gwarantował wolności mniejszościom [27, s. 361].

W składzie Rady Frontu Ocalenia Narodowego (rum. Frontul Democrat al Salvării Naționale – Rada FSN), która objęła władzę w Rumunii po upadku reżimu Ceaușescu, znalazło się miejsce dla László Tókésa i trzynastu innych przedstawicieli mniejszości węgierskiej. Również do władz Tymczasowej Rady Jedności Narodowej (Consiliul Provizoriu de Uniune Națională – CPUN) weszli przedstawiciele węgierscy [32, s. 27]. Powołana przez CPUN Komisja ds. mniejszości narodowych (*Comisia pentru Minoritățile Naționale*), w marcu 1990 r. opracowała raport o sytuacji poszczególnych mniejszości, mający tworzyć zrzęby strategii politycznej i administracyjnej wobec mniejszości narodowych i etnicznych w państwie [32, s. 79–80].

Jednak – jak już wspomniano – w początkowym okresie transformacji polityczno-ustrojowej warunki nie sprzyjały poprawie położenia mniejszości węgierskiej. Kolejne ekipy rządzące wykorzystywały nastroje nacjonalistyczne Rumunów do utrzymania władzy. Rezultaty takiej polityki widoczne były w mieście Târgu Mureș (węg. Marosvásárhely), gdzie w 1990 r. doszło do wydarzeń „Czarnego marca” [33, s. 104]. W czasie tych najgwałtowniejszych starć na tle etnicznym między Węgrami i Rumunami, z udziałem UDMR, władze posłużyły się straszakiem w postaci zagrożenia węgierskiego. Pełnego raportu w sprawie zajść w tym mieście nigdy nie opublikowano, dlatego dane dotyczące ofiar – zabitych i rannych – nie są precyzyjne. Nie podano też, jaka rola w tych wydarzeniach przypadła wojsku i policji. Koalicjantami rządzących socjaldemokratów Iona Iliescu² stały się powstające w następnych latach partie skrajnie nacjonalistyczne, jak Wielka Rumunia (Partidul România Mare – PRM) na czele z Corneliu Vadimem Tudorem³, a także nacjonałiści z Rumuńskiej Partii Jedności Narodowej (Partidul Unității Naționale din România – PUNR)⁴ i komuniści z Socjalistycznej Partii Pracy (Partidul Socialist al Muncii PSM). W literaturze naukowej koalicja ta zwana jest „czerwonym czworobokiem” [38, s. 70]. I chociaż nie przetrwała nawet roku, uznawana jest za symbol nacjonalizmu, znamiennego dla lat transformacji w Rumunii, bazującego na oskarżaniu swych przeciwników o brak patriotyzmu i zмовę z Węgrami [32, s. 81–82].

¹ W historii Rumunii data 25 XII 1989 r. symbolizuje upadek komunizmu, gdyż tego dnia rozstrzelano Ceaușescu i jego żonę.

² Ion Iliescu (ur. 3 III 1930 r. w Oltenița), działacz komunistyczny, członek CK RPK. W 1967 r. minister ds. młodzieży, usunięty, gdy popadł w niełaskę Nicolae Ceaușescu. Jako przedstawiciel opozycji przeciw Ceaușescu stanął na czele Frontu Ocalenia Narodowego i objął w grudniu 1989 r. tymczasowo stanowisko prezydenta Rumunii, które sprawował do listopada 1996 r. Ponownie prezydentem został 20 XII 2000 r. i pełnił je do 20 XII 2004 r. Przeprowadził transformację partii komunistycznej w Rumuńską Partię Socjaldemokratyczną.

³ Partia oficjalnie decyzją Sądu Najwyższego rozpoczęła pracę 20 VI 1991 r. Powstała ona na gruncie idei jedności wszystkich prowincji rumuńskich. W lecie 1990 r. Corneliu Vadim Tudor wraz z pisarzem Eugenem Barbu opublikował pierwszy numer pisma „Romania Mare”, na łamach którego prezentowano idee nacjonalistyczne, eurosceptyczne i konserwatywne.

⁴ Unia Rumuńskie Ognisko (Uniunea Vatra Românească), radykalne pozarządowe ugrupowanie antywęgierskie, ultraszowinistyczne.

Na drugim kongresie UDMR, w maju 1991 r., László Tőkés, cieszący się uznaniem wśród Węgrów, z dużą nadzieją propagował powrót do terytorialnej autonomii na wzór utworzonego w 1952 r. we wschodniej Transylwanii Węgierskiego Okręgu Autonomicznego⁵. W 1968 r., po szesnastu latach funkcjonowania, Okręg został zniesiony przez Nicolae Ceaușescu, który uważał, że najlepszym sposobem rozbijania jedności Węgrów jest nacjonalizm rumuński. Podobnie jak w 1968 r., tak po 1989 r. węgierskie poglądy autonomistyczne były przez populistów partii nacjonalistycznych przedstawiane jako zagrożenie dla państwa, a zwłaszcza dla jedności terytorialnej Rumunii.

Z punktu widzenia interesów węgierskich ważne było przeprowadzenie referendum i uchwalenie przez parlament w dniu 21 listopada 1991 r. konstytucji będącej podstawą do przestrzegania praw mniejszości w państwie. Jej artykuł 1. stanowił: „Rumunia jest suwerennym i niezależnym, jednolitym i niepodzielnym państwem narodowym”. Natomiast w myśl artykułu 13. pt. „Język urzędowy”, formułował zasadę, że: „Językiem urzędowym w Rumunii jest język rumuński” [4, rozdz. I, art. 4 i 6]. Artykuły te miały zniweczyć nadzieje Węgrów na utworzenie w państwie rumuńskim węgierskiego okręgu autonomicznego, w którym językiem urzędowym byłby język węgierski; podobnie jak następujące zapisy konstytucji: „Suwerenność narodowa należy do ludu rumuńskiego, który ją realizuje za pośrednictwem organów przedstawicielskich oraz poprzez referendum”, a także: „Podstawę państwa stanowi jedność ludu rumuńskiego” [4, artykuł 4. Jedność narodowa i równość obywatelska, ust. 1].

W ten sposób zabezpieczono prawa większości rumuńskiej i ograniczono jakąkolwiek dyskusję polityczną nad oficjalnym bilingwizmem czy autonomią.

Mniejszości narodowe w Rumunii otrzymały w ustawie zasadniczej prawo do odrębności narodowej przez zapis w art. 4. ust. 2: „Rumunia jest wspólną i niepodzielną ojczyzną wszystkich jej obywateli, niezależnie od ich rasy, narodowości, pochodzenia etnicznego, języka, religii, płci, poglądów, przynależności politycznej, majątku oraz pochodzenia społecznego”, z kolei w art. 6 pt. „Prawo do tożsamości” ust. 1. stanowił: „Państwo uznaje i gwarantuje osobom należącym do mniejszości narodowych prawo do utrzymywania, rozwijania i wyrażania ich tożsamości etnicznej, kulturowej, językowej i religijnej”, natomiast ust. 2. głosił: „Środki ochrony podejmowane przez państwo dla utrzymywania, rozwijania i wyrażania tożsamości osób należących do mniejszości narodowych powinny być zgodne z zasadami równości oraz braku dyskryminacji w stosunku do pozostałych obywateli rumuńskich” [4, rozdz. I, art. 4 i 6].

Konstytucja gwarantowała wolność religijną wszystkim obywatelom Rumunii, co stanowił art. 29. pt. „Wolność sumienia”. W ustawie zasadniczej, przyjętej ostatecznie 8 grudnia 1991 r. przez obywateli rumuńskich w referendum – jednak przy sprzeciwie Węgrów bojkotujących głosowanie [32, s. 27–28] – starano się zapisać dominującą pozycję Rumunów i języka rumuńskiego. Wprawdzie uwzględniano nadanie mniejszościom narodowym, etnicznym i religijnym pewnych swobód, jednak nienaruszających podstawowych rumuńskich interesów narodowych. Chodziło o jedność terytorialną i zabezpieczenie przed oficjalnym bilingwizmem [45, s. 76].

Na początku lat dziewięćdziesiątych Węgrzy szczególnie dotkliwie odczuwali rządy burmistrzów Cluj-Napoca – Gheorghe Funara oraz burmistrza Baia Mare w okręgu Maramureș – *Gheorghe Brânzei*, którzy sprawując urzędy z ramienia PUNR, nie pozwolili umieszczać napisów w języku węgierskim w miejscach publicznych, usuwali organizacje węgierskie z ich

⁵ Okręg obejmował niewielki obszar, na którym Węgrzy stanowili ponad 77% ludności. Poza jego granicami znalazło się około 2/3 Węgrów rumuńskich. Po nowelizacji konstytucji w 1960 r. jego nazwa zmieniła się na Węgierski Okręg Autonomiczny Mureș. Po zmianie terytorialnej w Okręgu tym zamieszkiwało 62% populacji węgierskiej.

siedzib, a w szkołach dwujęzycznych ograniczali nauczanie w języku węgierskim. W lecie 1992 r. premier Theodor Stolojan, w okręgach Harghita i Covasna odsunął od sprawowania urzędu prefektów węgierskich i ich współpracowników. W okręgu Covasna nowo mianowany prefekt był ściśle powiązany z nacjonalistyczną Uniunea Vatra Românească [20], co doprowadziło do demonstracji ludności węgierskiej. W ten sposób problem rumuńskiego nacjonalizmu przetrwał, pomimo upadku komunizmu.

Wpływ na sytuację Węgrów w Rumunii miały międzypaństwowe relacje rumuńsko-węgierskie. Do polepszenia wzajemnych stosunków bilateralnych doszło dopiero we wrześniu 1993 r., gdy minister spraw zagranicznych Węgier – Géza Jeszenszky i Rumunii – Teodor Viorel Meleşanu spotkali się w Bukareszcie. Do bardzo ważnych tematów, które wtedy poruszono, zaliczyć trzeba sprawy stabilności i nienaruszalności granicy rumuńsko-węgierskiej oraz statusu mniejszości narodowych w Rumunii. Strona węgierska uzależniła podpisanie traktatu granicznego od przyznania wcześniej mniejszości węgierskiej w Rumunii należnych jej praw, natomiast strona rumuńska domagała się w pierwszej kolejności traktatu, by potem udzielić gwarancji Węgom w Rumunii. Był to okres, w którym obie strony nie doszły wprawdzie do porozumienia, lecz dialog dwustronny nadal był prowadzony.

W styczniu 1993 r. podczas kongresu węgierskiej partii UDMR w Braşovie marginalizowano radykalne skrzydło partii, reprezentowane przez László Tókésa. Wówczas nastąpiła też zmiana przywództwa, a nowy lider, którym został Béli Markó, nie stawiał tak uporczywie żądań, aby przyznać Węgom autonomię, co zaowocowało spotkaniem z Meleşanu w sprawie sytuacji mniejszości węgierskiej w Siedmiogrodzie. Charakterystyczna była wypowiedź Iliescu z lutego 1993 r., iż autonomia oparta na kryteriach etnicznych byłaby sprzeczna z konstytucją [31, s. 236–237]. W ten sposób władze rumuńskie zaakcentowały, że choć prawa mniejszości węgierskiej w Rumunii będą poszerzone, nie zostanie wyrażona zgoda na jakąkolwiek autonomię. Bilateralne relacje zacieśniły się między obu państwami, gdy po zmianie szefa rządu na Węgrzech premier Gyula Horn oraz jego minister spraw zagranicznych László Kovács doszli do wniosku, że aby sprostać wymogom integracji Węgier ze strukturami europejskimi, muszą wynegocjować układy ze swoimi sąsiadami, zwłaszcza ze Słowacją i Rumunią, gdzie liczna mniejszość węgierska oczekiwała od Budapesztu wsparcia w realizacji praw mniejszościowych. Rezultatem kilkumiesięcznych pertraktacji było podpisanie w Timișoarze 16 sierpnia 1996 r. przez premiera Węgier – Horna i Rumunii – Nicolae Văcăroiu „Traktatu o zrozumieniu, współpracy i dobrym sąsiedztwie” [28, s. 235], który dawał podstawy do poprawy położenia mniejszości węgierskiej w Transylwanii. Jednocześnie art. 7. ust. 1. traktatu stanowił, iż: „Umawiające się Strony będą rozszerzać swoje stosunki i współpracę w ramach organizacji międzynarodowych, w tym regionalnych i subregionalnych. Będą się wzajemnie wspierać w ich wysiłkach na rzecz integracji z Unią Europejską (UE), NATO i Unii Zachodnioeuropejskiej” [5]. Dokument ten, uznany przez oba kraje za „traktat pojednania i partnerstwa”, miał ogromną wagę dla wzajemnych relacji rumuńsko-węgierskich w bieżącej polityce. Stworzył płaszczyznę dialogu między obu państwami. W późniejszym czasie kwestia tych relacji stale była podnoszona, ale zazwyczaj w polemikach środowisk akademickich, w których podkreślano ich mniej lub bardziej napięty charakter, co było zresztą wykorzystywane w aktualnej polityce obu państw.

II

Na poprawę położenia Węgrów w Rumunii ogromny wpływ miały starania Rumunii o przystąpienie do Rady Europy⁶ i wytyczony euroatlantycki kierunek jej polityki zagranicznej.

⁶ Rumunia przyjęta została do Rady Europy w 1993 r. i zobowiązała się do realizacji Zalecenia 1201 (1993) Rady Europy w sprawie ochrony mniejszości narodowych. Dokument ten został włączony do rumuńsko-węgierskiego Traktatu o zrozumieniu, współpracy i dobrym sąsiedztwie.

Ustawą nr 137 z dnia 6 kwietnia 1993 r. powołano do życia Radę ds. Mniejszości Narodowych [1]. Była ona organem doradczym premiera i rządu, do którego zadań należało m.in. ustanowienie i utrzymywanie kontaktów z przedstawicielami organizacji mniejszości narodowych, dyskusja nad proponowanymi ustawami dotyczącymi mniejszości lub działaniami administracyjnymi realizowanymi przez rząd wobec mniejszości, a także odbieranie wniosków i skarg kierowanych przez instytucje, organizacje lub pojedyncze osoby w kwestii dyskryminacji mniejszości narodowych, etnicznych lub religijnych. Rezultaty działań Rady, reformowanej w późniejszym czasie, należy ocenić pozytywnie.

Dnia 1 lutego 1995 r. Rumunia podpisała Ramową Konwencję o Ochronie Mniejszości, którą ratyfikowała 29 kwietnia 1995 r. Natomiast w 1997 r. przyjęła Europejską Kartę Języków Regionalnych lub Mniejszościowych z 1992 r., której celem była promocja języków regionalnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych w Europie. Aby wywiązać się ze zobowiązań podpisanych w latach dziewięćdziesiątych, władze podjęły szereg kroków prawnych, z których pierwszym było utworzenie w 1997 r. Departamentu ds. Ochrony Mniejszości Narodowych (Departamentul pentru Protecția Minorităților Naționale) [7]⁷ pod przewodnictwem ministra-delegata przy premierze. Z kolei w 2000 r. mocą uchwały rządowej powołano międzyresortowy Komitet ds. Mniejszości Narodowych, który koordynował politykę wszystkich resortów w dziedzinie mniejszości narodowych [13]. Komitet funkcjonował jako organ pomocniczy, doradczy Departamentu ds. Ochrony Mniejszości Narodowych, w skład którego wchodziło po jednym przedstawicielu poszczególnych ministerstw i instytucji⁸.

Interesów mniejszości węgierskiej w tych gremiach strzegła przede wszystkim UDMR. Mimo że w pierwszych dekadach transformacji polityczno-ustrojowej w Rumunii – w zależności od sytuacji politycznej – program tej partii ciągle modyfikowano, była ona niekwestionowanym liderem w wyrażaniu i egzekwowaniu interesów mniejszości węgierskiej. Jej podstawowymi osiągnięciami była mobilizacja polityczna Węgrów, głównie mieszkających w Transylwanii, tworzenie własnych instytucji, organizacji pozarządowych i fundacji, kontakty z zagranicą (głównie z Węgrami i państwami UE), a przede wszystkim efektywna walka o zagwarantowanie mniejszości węgierskiej w Rumunii należnych jej praw.

W pracy UDMR przełomowe znaczenie miał rok 1996, gdy po wyborach parlamentarnych partia zaczęła funkcjonować jako koalicjant i stała się partią współrządzającą. Mogła skuteczniej zająć się problemami mniejszości węgierskiej, co było priorytetem jej polityki, a doświadczenie, które zdobyła, sprawiało, że jej program stawał się coraz śmielszy. Prowadząc pragmatyczną politykę, UDMR za podstawowe zadania obrała sobie doprowadzenie do zatwierdzenia języka węgierskiego jako oficjalnego w administracji publicznej, przywrócenie bezpłatnego szkolnictwa węgierskiego szczebla podstawowego i średniego, wzmocnienie działalności Uniwersytetu Bolyani w Cluj-Napoca⁹ i restytucję majątków skonfiskowanych w czasach reżimu komunistycznego.

Aby osiągnąć swoje cele, UDRM współpracowała ze wszystkimi rządami w Rumunii. Nawet w roku 2000, gdy partia nie weszła do koalicji rządzącej, a jej lider Béli Markó pokazał

⁷ W latach 2001–2003 pod nazwą Departament Relacji Interetnicznych działał w ramach Ministerstwa Informacji Publicznej, kierowany był przez sekretarza stanu, a od czerwca 2003 r. podporządkowany został premierowi, zaś koordynowany jest przez ministra kierującego Sekretariatem Generalnym Rady Ministrów.

⁸ Były to następujące organy: Departament ds. Ochrony Mniejszości Narodowych, Ministerstwo Edukacji Narodowej – Generalna Dyrekcja Mniejszości Narodowych, Ministerstwo Kultury – Departament Mniejszości Narodowych, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, Ministerstwo Spraw Zagranicznych – Dyrekcja Praw Człowieka, Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Zdrowia, Ministerstwo Obrony, Ministerstwo Rolnictwa i Żywności, Ministerstwo Robót Publicznych i Planowania, Departament ds. Stosunków z Parlamentem, Sekretariat Stanu ds. Kultury, Departament Samorządu Terytorialnego, Departament Integracji Europejskiej, Departament Ochrony Dzieci.

⁹ W 1959 r. Uniwersytet Bolyai został połączony z rumuńskim Uniwersytetem Babeș. Sytuacja ta trwa do dzisiaj.

możliwości negocjacyjne ugrupowania, kiedy to gwarantując poparcie socjalistycznego rządu, w specjalnym protokole podniósł najważniejsze dla Węgrów sprawy, o których rozpatrzenie zabiegał. Był to okres bardzo udany w działalności partyjnej. U podstaw reform zmierzających do poprawy położenia mniejszości leżała nowelizacja konstytucji w 2003 r., która przez art. 73., ust. 3 lit. r stanowiła, że zagadnienia związane ze statusem mniejszości narodowych przyjmowane będą głosami większości ogólnej liczby członków obu izb parlamentu. Ustawodawstwo mniejszościowe od tej pory regulowane było przez tzw. ustawy organiczne uchwalane odrębnym trybem [26, s. 20–22; 4]. W wyniku wspomnianych zmian w konstytucji w 2003 r. oraz wprowadzenia kluczowych dla mniejszości węgierskiej ustaw zorganizowano sieć szkół węgierskich, wśród których były także szkoły należące do związków wyznaniowych, zaczęto zwracać własność skonfiskowaną za czasów komunistycznych, w tym pola i łąki oraz poszerzano czas antenowy dla programów radiowych i telewizyjnych w języku węgierskim. Symboliczne znaczenie miała odbudowa i odsłonięcie w 2003 r. w Aradzie pomnika „wolności”, upamiętniającego powstanie węgierskie z 1848 r.

UDMR jest typową partią obrotową, wchodzącą w najrozmaitsze koalicje w zamiarze współrzędzenia i realizacji swego programu. W wyborach w 2004 r. zawarła sojusz z PSD (Partia Socjaldemokratyczna – Partidul Social Democrat), popierając Adriana Năstase na stanowisko prezydenta, ale gdy zwyciężył Traian Băsescu z PD (Partia Demokratyczna – Partidul Democrat), UDMR oraz PC (Partia Konserwatywna – Partidul Conservator) nie dochowała porozumienia z PSD i zawiązała umowę z Sojuszem Prawdy i Sprawiedliwości¹⁰. Do najważniejszych postulatów UDMR należało wówczas przyjęcie statutu mniejszości narodowych, decentralizacja władzy w Rumunii, rozwój gospodarczy obszarów zamieszkałych przez mniejszości, budowa drogi ekspresowej w Siedmiogrodzie oraz dalszy rozwój szkolnictwa.

W 2004 r. precyzyjnie zdefiniowano pojęcie mniejszości narodowej w Rumunii, na mocy prawa uznając osoby o innej niż rumuńska narodowości, których legalnie ukonstytuowana organizacja jest członkiem Rady Mniejszości Narodowych, a jej reprezentanci w wyniku wyborów parlamentarnych uzyskali mandat poselski w Izbie Deputowanych. W praktyce kryteria uznania grupy za mniejszość narodową są regulowane przez Ustawę wyborczą do Izby Deputowanych i Senatu (Ustawa nr 373/2004, art. 4.1.) oraz Ustawę wyborczą do władz lokalnych (Ustawa nr 67/2004, art. 7.1.). Obie mniejszość narodową definiują jako „tę grupę etniczną, która reprezentowana jest w Radzie Mniejszości Narodowych”. W skład Rady wchodzi obecnie dziewiętnaście organizacji, w tym m.in. UDMR. Każdej mniejszości przysługuje jedno miejsce w Izbie Deputowanych. Ponieważ UDRM startuje jako równorzędny podmiot polityczny w wyborach, zajmuje w parlamencie więcej miejsc i może ubiegać się o udział we władzach.

Tabela 2. Wyniki wyborów na kandydatów UDMR w wyborach parlamentarnych do Izby Deputowanych i Senatu w poszczególnych latach

Lata	Liczba głosujących do Izby Deputowanych	Procent głosujących do Izby Deputowanych	Liczba głosujących do Senatu	Procent głosujących do Senatu
1990	991 501	7, 23	1 004 353	7, 2

¹⁰ Sojusz Prawdy i Sprawiedliwości (Dreptate și Adevăr albo D.A.). Była to koalicja dwóch partii: Narodowej Partii Liberalnej i Partii Demokratycznej.

1992	811 290	7,46	831 469	7,58
1996	812 628	6,64	837 760	6,82
2000	736 863	6,8	751 310	6,82
2004	638 125	6,2	637 109	6,9
2008	425 008	6,17	440 449	6,39
2012	380 656	5,14	388 528	5,24
2016		6,18		6,24

Źródło: na podstawie danych z: A. Carteny, *The Hungarian Minority...*, s. 71 oraz rezultatów Komisji Wyborczej <http://www.libertatea.ro/stiri/rezultatele-alegerilor-parlamentare-2016-1680979> (dostęp: 20 II 2017).

Liczba zwolenników UDMR uległa zmianie ze względu na powstanie innych węgierskich partii i organizacji. W 2003 r. została założona Węgierska Partia Obywatelska PCM (Magyar Polgári), która w wyborach parlamentarnych w 2004 r. nie przekroczyła progu wyborczego, natomiast w wyborach lokalnych odniosła pewne sukcesy. Jej radykalny program, łącznie z domaganiem się autonomii polityczno-terytorialnej dla Węgrów, osłabiał działania polityczne UDMR. W październiku 2003 r. wyłoniła się Unia Szeklerów, prezentująca interesy tej grupy, również opowiadającej się za autonomią szeklerską. W grudniu tego samego roku powstała pod przewodnictwem László Tőkésa organizacja obywatelska – Krajowa Rada Węgierskiego Siedmiogrodu. W konsekwencji najważniejsze ugrupowanie węgierskie, jakim jest bez wątpienia UDMR, zostało osłabione, a Węgrzy/Szeklerzy, początkowo zjednoczeni, wybrali rozdrobnienie polityczne. Obecnie działają trzy partie węgierskie w Rumunii, są to: UDMR – największa z nich, Węgierska Partia Ludowa w Transylwanii (Partidul Popular Maghiar din Transilvania – PPMT)¹¹ oraz Węgierska Partia Obywatelska (Magyar Polgári Párt/Partidul Civic Maghiar – PCM). Radykalne nurty węgierskie, propagujące zmiany zapisów w konstytucji, obecnie nie mają szans na uwzględnienie swoich żądań. W wyborach 2016 r. podjęto próbę ponownego zjednoczenia Węgrów w Rumunii na czas wyborów, co dało pozytywne rezultaty (zob. Tabela 2).

UDMR ma bardzo silną reprezentację w samorządzie terytorialnym. Jak podaje Michael Ungheanu, po wyborach do władz lokalnych w 2008 r. 89 burmistrzów było Węgrami, natomiast 2195 radnych w gminach lub radach miejskich pochodziło z mniejszości węgierskiej [22, s. 4]. Natomiast w wyborach 5 czerwca 2016 r. UDMR obsadziła stanowiska 95 burmistrzów na 3186 w całym kraju oraz zyskała w radach gminnych 2284 radnych na 40 067 radnych w Rumunii. W radach okręgowych znalazło się 95 radnych (na ogólną liczbę 1434 radnych w okręgach). Członkowie PPMT mieli odpowiednio 207 radnych w gminach i 6 w okręgach, a PCM: 13 burmistrzów, 158 radnych w gminach i 6 w radach okręgowych [21].

Od 2007 r. mniejszość węgierska bierze udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego, gdzie miała dwóch przedstawicieli. W 2009 r. zdobyła aż trzy mandaty, by w 2014 r. osiągnąć wynik 6,3%, co daje rumuńskim Węgom drugie miejsce w Parlamencie Europejskim [19]. UDMR uzyskuje członkostwo w Europejskiej Partii Ludowej.

¹¹ Partia László Tőkésa, który zasiada w Europarlamentie we frakcji Europejskiej Partii Ludowej.

III

Działania UDMR spowodowały przyjęcie szeregu ustaw regulujących status prawny mniejszości narodowych. Dotyczyły one możliwości posługiwania się językiem mniejszości w urzędach funkcjonujących na terenie tych jednostek administracyjnych, gdzie liczebność mniejszości przekracza 20%, co zostało wprowadzone rozporządzeniem nr 22 w trybie pilnym przez rząd Viktora Ciorbei w 1997 r. Przełomowa dla tych uregulowań była ustawa nr 188 z 1999 r. [6], zgodnie z którą zatrudnienie urzędników administracji publicznej miało być uzależnione od tego, czy znają język mniejszości¹². Po rozmowach i porozumieniu między socjalistycznym rządem Adriana Năstase a UDMR, zasada progu 20% została przyjęta przez parlament i w 2001 r., gdy przedstawiciele UDMR nie było w składzie rządu [32, s. 84]¹³, weszła w życie. Nowelizacja ustawy miała miejsce w 2006 r. [14, art. 17, 40, ust. 7, 90, ust. 2; 15, art. 17]¹⁴. W ten sposób formalnie zapewniono używanie języków mniejszości narodowych w lokalnej administracji publicznej, a także stosowanie dwujęzycznych tablic informacyjnych (nazw ulic, miast i wsi, szyldów z nazwami instytucji itp.) na terenach tych jednostek administracyjnych, gdzie ludność mniejszości przekracza 20%. Ponadto zagwarantowano używanie języka mniejszości na posiedzeniach samorządowych rad lokalnych, gdy liczba radnych mniejszości wynosi co najmniej 1/3 całości [32, s. 82–85]. Ważny był też zapis konstytucji art. 128, ust. 2 i 3, mówiący, że obywatele rumuńscy należący do mniejszości narodowych mają prawo komunikowania się na rozprawie sądowej w języku ojczystym (4 art. 128, ust. 2 i 3)¹⁵.

Zgodnie z ustawą o szkolnictwie nr 84 z 1995 r., dotyczącą edukacji w językach mniejszości, uczniowie szkół węgierskich mieli obowiązkowe lekcje języka i literatury rumuńskiej i historię oraz geografii w języku rumuńskim [32, s. 150].

Główne zasady odnośnie do nauczania w językach mniejszości reguluje konstytucja, której art. 32. ust. 3. stanowi: „Osoby należące do mniejszości narodowych mają zagwarantowane prawo do nauki języka ojczystego, jak również prawo do bycia nauczonymi w tym języku” [32, s. 150]. Zapisy konstytucji były urzeczywistnione przez postanowienia prawne, poczynając od wydanego pilnego rozporządzenia nr 36 z 1997 r., które zniosło niektóre przepisy szczególnie dotkliwie uderzające w prawa Węgrów po tym, jak UDMR weszła w koalicję z CDR (Rumuńska Konwencja Demokratyczna – Convenția Democrată Română).

Niemniej dopiero ustawa o szkolnictwie z 1 lipca 1999 r. art. 118 stanowiła: „osoby należące do mniejszości narodowych mają prawo studiować i uczyć się w języku ojczystym na wszystkich poziomach i we wszystkich rodzajach szkół, do których jest prowadzony nabór, zgodnie z obowiązującym prawem” [15]. Wprowadzała ona także określone przepisy szczegółowe, np. art. 119 dawał możliwość, w zależności od lokalnych potrzeb i na wniosek lokalnych grup mniejszościowych, tworzenia oddzielnych klas, sekcji czy szkół, w których nauczano by w językach mniejszości, niemniej jednak nie mogło to prowadzić do rezygnacji z nauczania w języku rumuńskim [15]. Z kolei zgodnie z art. 120 uczniowie należący do mniejszości mieli być zobowiązani do nauki języka rumuńskiego w szkole podstawowej i literatury rumuńskiej w gimnazjum. W tym celu do szkół podstawowych przygotowano specjalne podręczniki dla mniejszości. W tym też roku prawodawca przewidział nauczanie historii i geografii Rumunii na poziomie gimnazjalnym i licealnym w języku rumuńskim, za to

¹² Zapis ten odnosił się do tych jednostek administracji publicznej, w których liczebność danej mniejszości narodowej przekraczała 20%.

¹³ UDMR podpisała z nowym rządem umowę, która zobowiązywała do współpracy w zamian za poparcie dla reform dla mniejszości węgierskiej.

¹⁴ Zob. też zmieniającą i uzupełniającą ustawę o lokalnej administracji publicznej (15, art. 17).

¹⁵ Tekst uwzględnia zmiany i uzupełnienia wprowadzone Ustawą nr 429/2003 o zmianie Konstytucji Rumunii przyjętą w referendum narodowym, przeprowadzonym w dniach 18–19 X 2003 r. Ostatnia zmiana z dnia 23 X 2003 r.

w szkole podstawowej w języku mniejszości. Natomiast egzaminy końcowe z tych przedmiotów uczniowie zdawali w języku nauczania. Ustawa pozwalała na nauczanie historii i tradycji mniejszości w gimnazjach, ale po zaakceptowaniu programu przez Ministerstwo Edukacji Narodowej (Ministerul Educației Naționale)¹⁶. Dzieci wywodzące się z mniejszości narodowych, uczęszczające do szkół z językiem wykładowym rumuńskim, miały prawo do zajęć w ojczystym języku, poznania literatury, historii i tradycji swego kraju w wymiarze trzech do czterech godzin nauczania tygodniowo.

Według danych z roku szkolnego 2005/2006 edukacją w języku węgierskim objętych było 1403 klasy (grupy nauczania), liczba uczniów kształcących się w języku węgierskim wynosiła wówczas 179 415, a liczba nauczycieli 11 251 [18]. W 2010 r. UDMR przeforsowała możliwość nauczania geografii i historii w języku ojczystym. Ustawa o szkolnictwie narodowym z 10 stycznia 2011 r., art. 45, zwiększała przywileje uczniów mniejszości narodowych o darmowy transport do szkół oraz o prawo do korzystania z bezpłatnego internatu na terenie szkoły i wyżywienia. Także skład narodowościowy organów zarządzających szkołami, w których uczą się przedstawiciele mniejszości, miał być proporcjonalny do liczby uczniów danej mniejszości. Instytucje szkolne administrowane były przez władze lokalne. Do Ministerstwa Edukacji, Badań, Młodzieży i Sportu należało tłumaczenie podręczników na język ojczysty mniejszości i zatwierdzanie ich treści. Art. 46 ustawy stanowił, że programy i podręczniki do historii będą odzwierciedlały historię i tradycję mniejszości narodowych w Rumunii [17]. Ustawa o szkolnictwie wyższym przyzwalała na organizowanie na wniosek mniejszości narodowej, grupy studenckiej bądź sekcji kolegów z wykładowym językiem mniejszości narodowej i tworzenie wielokulturowych uczelni. Ponadto członkowie mniejszości mieli prawo do powoływania własnych, samodzielnie zarządzanych prywatnych szkół wyższych. W ustawie z 2011 r. w art. 363 legalizowano status Uniwersytetu Babeș-Bolyai w Cluj-Napoca, Uniwersytetu Medycyny i Farmacji w Târgu Mureș i Uniwersytetu Teatralnego w tym mieście jako uczelni wielokulturowych i wielojęzycznych [17].

Zmieniły się także przepisy o wydawaniu książek, prasy i stron internetowych w językach mniejszości. Niewątpliwie do powstania sieci mediów w języku węgierskim przyczyniło się utworzenie kierunku dziennikarstwa na Uniwersytecie Babeș-Bolyai w Cluj-Napoca oraz w prywatnej Wyższej Szkole Prasowej Endre Ady (węg. Ady Endre Sajtóköllégium) w mieście Oradea. Ważną rolę odgrywało także działanie Węgierskiego Stowarzyszenia Dziennikarzy w Rumunii.

Rozwój mediów węgierskich w Rumunii – portali i stron internetowych, radia, telewizji, prasy drukowanej i wydawnictw książkowych – nastąpił bardzo szybko. Niemniej o ile najprędzej rozrosły się węgierskojęzyczne programy w prywatnych stacjach radiowych i telewizyjnych, o tyle dostęp do mediów finansowanych przez państwo był powolniejszy. Ustawa prawo audiowizualne nr 504 z 11 lipca 2002 r., która zaczęła obowiązywać 22 listopada 2009 r., stanowiła w części 1, art. 3 punkt 1: „Pluralizm polityczny i społeczny, różnorodność kulturowa, językowa i religijna, informacja, edukacja i rozrywka publiczna są realizowane i zapewniane przez nadawanie i retransmisję usług programowych z poszanowaniem wolności i praw podstawowych osoby” [3]. Dzięki jej wprowadzeniu w życie doszło do znacznego rozkwitu programów w języku węgierskim w prywatnych stacjach radiowych i telewizyjnych na obszarach, gdzie odsetek mniejszości sięgał 20%.

W 2014 r. trzy programy rumuńskiej telewizji publicznej emitowały w języku węgierskim audycje wg następującego harmonogramu: w programie 1. nadawano w poniedziałek i wtorek

¹⁶ Struktura organizacyjna Ministerstwa ulegała zmianom. Dnia 15 I 2000 r. było to: Ministerstwo Edukacji, Badań, Młodzieży i Sportu (Ministerul Educației Naționale și Cercetării Științifice), a od 21 XII 2012 r. podzielono je na: Ministerstwo Młodzieży i Sportu oraz Ministerstwo Edukacji Narodowej (Ministerul Tineretului și Sportului și Ministerul Educației Naționale).

od godz. 15.30 przez 73 minuty, w czwartek od godz. 13.00 przez 48 minut, w programie 2. w czwartek o godz. 14.30 od 2 do 24 minut i w piątek od godz. 14.30 przez 24 minuty audycje kulturalne. Natomiast w programie 3. transmisje dotyczące mniejszości nadawane były przez 82 minuty transmitowane od poniedziałku do piątku od godz. 11.30. Co więcej, audycje w języku węgierskim nadają regionalne stacje telewizyjne, do których należą: TVR Timișoara i **TVR Targu Mures**. Przekaz telewizyjny w języku węgierskim odbywa się również przez węgierskie stacje publiczne, jak Duna i szereg węgierskich regionalnych stacji prywatnych [47; 50]. Od 2005 r. UDMR zabiega o nadawanie całodobowych audycji radiowych w języku węgierskim, co wymaga odpowiednich warunków technicznych. Od 1999 r. w Cluj-Napoca w Siedmiogrodzie został założony węgierskojęzyczny portal internetowy Transindex, którego ciągłą emisję rozpoczęto pod koniec lipca 2001 r.

Rozwój prasy węgierskiej zależy od finansowania poszczególnych tytułów, przy czym fundusze od państwa otrzymują zazwyczaj pisma niskonakładowe, ważne są środki otrzymywane z Węgier ze specjalnej jednostki prasowej Fundacji Ilyés oraz założonej przez UDMR Fundacji Communitas. Oprócz małego nakładu charakterystyczne dla gazet węgierskich jest ich lokalne znaczenie. Do czasopism o tematyce kulturalno-literackiej należą „Korunk” oraz „Helikon”, wydawane w Cluj-Napoca. Tam też wychodzą dzienniki „Kronika” i „Szabadság”. W Bukareszcie ukazuje się „Magyar Szó”. Swoją prasę mają takie miasta, jak: Satu Mare, Oradea, Sfântu Gheorghe, Târgu Mureș, Arad i inne mniejsze miejscowości zamieszkałe przez Węgrów [37, s. 45].

O aktywności kulturalnej Węgrów świadczy działalność siedmiu teatrów, opery w Cluj-Napoca, trzech teatrów lalkowych oraz profesjonalnych zespołów tanecznych i folklorystycznych [29, s. 45].

W historycznej tradycji Węgrów w Rumunii mocno ugruntowany jest Kościół katolicki i ewangelicko-reformowany (kalwiński) w przeciwieństwie do Kościoła prawosławnego, którego wyznawcami jest większość Rumunów. Status Kościołów reguluje przede wszystkim konstytucja, a zwłaszcza jej nowelizacja z 2003 r., a także ustawa nr 489 z 2006 r., mówiąca o braku religii państwowej i neutralności państwa „wobec jakiegokolwiek religii lub ideologii ateistycznej” [11, art. 9, ust. 1], która została zaaprobowana przez Kościoły mniejszości węgierskiej w Rumunii. Zaakceptowano także prywatny system kształcenia wyznaniowego, w ramach którego realizowane ma być minimum programowe w zakresie nauczania niezwiązanego z religią.

Ustawy dotyczące restytucji własności przyniosły pewną poprawę sytuacji gospodarczej Węgrów w Rumunii oraz ich Kościołów. Na podstawie ustawy nr 1 z 2000 r. prawowitym właścicielom zwrócono około 43% gruntów leśnych w Siedmiogrodzie. Kolejna ustawa nr 400 z 2002 r. [10], wraz z jej późniejszymi zmianami, regulowała zwrot kolejnych gruntów rolnych i leśnych byłym właścicielom. Dzięki naciskom UDMR rząd rumuński w drodze rozporządzenia uznał własność komunalną należącą do węgierskiej społeczności regionalnej. Natomiast ustawa nr 10 z 2001 r. i ustawa nr 247 z 2005 r. doprowadziły do odzyskania przez właścicieli większości utraconych w okresie komunistycznym dóbr. Także własność Kościołów normowała ustawa nr 501 z 2002 r. [12], co wykorzystała UDMR, by odzyskać dobra węgierskich wspólnot religijnych. Natomiast ustawa nr 66 z 2004 r. [9] pozwoliła na zwrot bezprawnie skonfiskowanego mienia prywatnym spadkobiercom członków organizacji społecznych utworzonych w przeszłości przez mniejszości narodowe.

IV

Traktat rumuńsko-węgierski z 1996 r. nie doprowadził do pełnego ocieplenia relacji na linii Bukareszt–Budapeszt. Premier Victor Orbán, który objął władzę na Węgrzech w 1998 r., starał się poświęcić wiele uwagi Węgom zamieszkałym w Rumunii. Jednak w kraju tym,

pozostającym poza strukturami NATO i UE, z którymi szybciej zintegrowały się Węgry, nasileniu uległy tradycyjne antywęgierskie nastroje [32, s. 150–154]. Najwięcej kontrowersji budziła przygotowana przez rząd Orbána Ustawa o mniejszościach węgierskich żyjących za granicą, tzw. Karta Węgry z czerwca 2001 r., nadająca szczególne prawa mniejszości węgierskiej w Rumunii i innych krajach, oprócz Austrii pozostającej w strukturach UE [44]. Orbán starał się o udzielenie pomocy rodakom poza granicami kraju pod względem gospodarczym, politycznym i kulturalnym – zabiegał, by Budapeszt stał się centrum finansowym dla firm węgierskich funkcjonujących w sąsiednich państwach, a zarazem wspierał kulturalno-oświatowe i polityczne dążenia rodaków. Do osiągnięcia założonych celów powstała Rada Autonomiczna (Autonómia Tanács), która jednoczyła wszystkich Węgrów żyjących w Rumunii, troszcząc się o ich życie narodowe i dobra kultury węgierskiej¹⁷. Jak podaje Kopys: „Omawiana ustawa z 2001 r. stanowiła, że Węgrzy bez względu na kraj, w jakim żyją, wchodzi w skład jednolitego narodu węgierskiego [egységes magyar nemzet], [...] jednocześnie nadawała organizacjom mniejszościowym w Rumunii rangę politycznych przedsiębiorstw” [44, s. 178]. Dzięki Kartie Węgry mniejszość etniczna w Rumunii zyskiwała duże przywileje, dotyczące kształcenia się na uczelniach węgierskich oraz podejmowania pracy i korzystania z opieki zdrowotnej na Węgrzech, w dodatku przywiązywała ogromną wagę do rozwoju języka węgierskiego jako wyznacznika tożsamości narodowej [44, s. 153]. Ponieważ została przyjęta jednostronnie, bez konsultacji z Bukaresztem, spotkała się w Rumunii z potępieniem, a sprawę Karty przedstawiono na forum międzynarodowym. Rozstrzygnięciem sporu na linii Budapeszt–Bukareszt zajęła się Komisja Wenecka, która w swej opinii z 19 października 2001 r., dającej szansę na wyjście z impasu, chociaż nie potępiła Karty Węgry, uznała, że prawo odnoszące się do grupy ludzi żyjącej w innym kraju – w tym wypadku Rumunii, powinno uwzględniać wewnętrzne ustawodawstwo, a żadne państwo bez wcześniejszego uzgodnienia nie może uchylać ustaw dotyczących obywateli innego kraju. Nadto Karta Węgry dawała przywileje tylko jednej grupie etnicznej, co było sprzeczne z równością wszystkich obywateli w państwie. Węgry pod naciskiem UE usunęły niektóre sporne zapisy i rozszerzyły przywileje zapisane w Kartie na ogół obywateli Rumunii [32, s. 153]. Wówczas na Węgrzech do władzy doszli socjaldemokraci, którzy sztandarowe zapisy partii Fidesz (Węgierska Partia Obywatelska, Magyar Polgári Szövetség) „naród jako całość” w Kartie Węgry zmienili na „aby zagwarantować dobrobyt, tożsamość Węgrów żyjących poza granicami kraju” [44, s. 190]. W konsekwencji Karta Węgry nowelizowana była trzykrotnie, tak by spór wokół niej nie przeszkadzał w przygotowaniach Węgrów do wejścia do UE. W myśl jej zapisów pomoc z Budapesztu otrzymywać mieli wszyscy obywatele przez lokalne fundacje, bez zastosowania kryterium etnicznego. Te dzieci rumuńskie, które chciały uczyć się węgierskiego, mogły liczyć na pomoc węgierskiego rządu.

Ze względu na duże bezrobocie w Rumunii, które obejmowało także mniejszość węgierską, w latach 2000–2002 władze w Bukareszcie zawarły bilateralne porozumienia z Budapesztem, regulujące sprawy do tej pory nielegalnej migracji zarobkowej [36, s. 180].

Fundamentalne znaczenie dla rozwoju relacji węgiersko-rumuńskich miało podpisanie 29 listopada 2002 r. w Budapeszcie przez premierów obu państw Deklaracji o strategicznym partnerstwie w XXI wieku [2]. Zgodnie z tym dokumentem we wszystkich dziedzinach życia, tj. w sprawach polityki zagranicznej, wojskowych, gospodarczych, transportu, rozwoju regionalnego, energii, środowiska oraz coraz szerszego realizowania praw mniejszości węgierskiej w Rumunii i rumuńskiej na Węgrzech, oba państwa miały prowadzić politykę współpracy, dbając o dobrosąsiedzkie stosunki. W dużej mierze warunkowała to polityka UE i chęć jak najszybszego przystąpienia obu krajów do Wspólnoty.

¹⁷ Oficjalne ustanowienie Rady ds. Autonomii Kulturalnej, która tworzyłaby sieć powiązań wszystkich dóbr węgierskiego dziedzictwa kulturalnego w Rumunii, nastąpiło w latach 2012/2013.

Polemiki o mniejszość węgierską w Rumunii nasiliły się po jej przystąpieniu do UE w 2007 r., objawiając się w postaci coraz częstszych incydentów w regionach zamieszkałych przez Węgrów. Nadal w Bukareszcie zdecydowanie nie zgadzano się na autonomię dla Węgrów w Siedmiogrodzie. W lutym 2009 r. podczas wizyty na Węgrzech prezydent Rumunii Traian Băsescu, powołując się na konstytucję, po raz kolejny zdecydowanie wykluczył możliwość autonomii dla Węgrów w Siedmiogrodzie. Towarzyszący mu wówczas prezydent Węgier László Sólyom odpowiedział, że rząd węgierski popiera autonomię, ale szanuje jednocześnie konstytucję rumuńską. Jednak nie udało się uniknąć napięć, gdy władze w Bukareszcie odmówiły zgody na lądowanie w Târgu Mureș samolotu z prezydentem Sólyomem na pokładzie, który miał uczestniczyć w obchodach węgierskiego święta narodowego upamiętniającego wybuch powstania w 1848 r. Oficjalne czynniki rumuńskie odmowę tłumaczyły względami technicznymi. Prezydent przybył na uroczystości samochodem [49].

Charakterystyczna była reakcja władz w Bukareszcie na wprowadzenie przez Budapeszt w maju 2010 r. ustawy o obywatelstwie, umożliwiającej przyznawanie go Węgom mieszkającym za granicą. W przeciwieństwie do wcześniejszych sytuacji, kiedy tego typu inicjatywy natychmiast przyjmowane były z krytycyzmem, tym razem władze w Rumunii zachowały daleko idącą powściągliwość [41]. Tłumaczyć to można faktem, iż same od 2009 r. przyznają obywatelstwo mieszkańcom Mołdawii, oraz dobrymi relacjami między obu krajami współpracującymi w wielu dziedzinach w ramach programów unijnych [46]. Od stycznia 2009 r. obywatele rumuńscy mają nieograniczony dostęp do pracy na Węgrzech. Znamienne jest, że w tym okresie UDMR szukała dobrych relacji z oficjalnymi czynnikiemami, co spowodowało, że w latach 2009–2014 brała udział w tworzeniu różnych rządów, na czele których stali: Călin Popescu-Tăriceanu (2004–2008), Emil Boc (2008–2012)¹⁸. Dobrym relacjom między obu krajami sprzyjały częste kontakty prezydenta Rumunii Traiana Băsescu i premiera Węgier – Victora Orbána. Tradycją stały się coroczne spotkania obu polityków w Băile Tușnad podczas festiwalu kultury węgierskiej [39].

W marcu 2011 r. doszło do pogorszenia relacji na linii Bukareszt–Budapeszt, co zdaniem strony węgierskiej było spowodowane niewłaściwym traktowaniem mniejszości podczas obchodów węgierskiego święta narodowego. Opozycja Victora Ponty atakowała wówczas centroprawicowy rząd Emila Boca za ustępliwość wobec mniejszości węgierskiej w Rumunii, czego miała dowodzić zgoda na kształcenie w języku węgierskim na Uniwersytecie Medycznym w Târgu Mureș i bierność, gdy w Brukseli otwierano placówkę mniejszości węgierskiej w Rumunii, nazwaną „Biurem Kraju Szeklerów”. Gdy w lutym 2012 r., po złożeniu dymisji przez premiera Boca, misję powołania nowego rządu otrzymał od prezydenta Băsescu – Mihai Răzvan Ungureanu, węgierska partia UDMR uzależniła swe poparcie dla niego od zgody na prywatyzację gimnazjum. Jednak gabinet Ungureanu – mimo wejścia w koalicję UDRM – upadł po niespełna trzech miesiącach w wyniku uchwalenia przez parlament wotum nieufności [39]. Głośnym echem nie tylko w Rumunii, ale w całej Europie odbiła się wiadomość o wywłaszczeniu w miejscowości Sfântu Gheorghe (węg. Sepsiszentgyörgy) węgierskiego kalwińskiego gimnazjum o nazwie Kolegium im. Székelya Mikó. Gdy 30 kwietnia 2015 r. w Strasburgu Intergrupa ds. Tradycyjnych Mniejszości Narodowych i Językowych dyskutowała tym razem o sytuacji mniejszości węgierskiej w Rumunii, by pokazać problemy, z jakimi boryka się ta grupa, posłużono się przykładem Kolegium, którego majątek – zdaniem władz węgierskich – nie mógł być uznany za przysługujący szkole i przez nią rozporządzany, gdyż pochodził z datków społeczeństwa. Zasądzono także zwrot 270 tys. euro za dotychczasowe nieprawne użytkowanie obiektu [51, 53].

¹⁸ W późniejszym okresie także z Mihai Răzvan Ungureanu (2009–2012), na trzy miesiące, a nawet z Victorem Pontą w 2014 r., gdy rząd utracił większość w parlamencie (zabrakło mu 14 głosów na 575 deputowanych i senatorów).

Pierwszą decyzją nowego rządu premiera Victora Ponty urzędującego od 7 maja 2012 r. do 4 listopada 2015 r. było wycofanie poparcia dla nauczania w języku węgierskim na Uniwersytecie Medycznym w Târgu Mureș. Nowym przedmiotem sporu stała się zmiana ordynacji wyborczej¹⁹, w świetle której, zdaniem Węgrów, trudno było wprowadzić do parlamentu przedstawicieli mniejszości. Skądinąd największe kontrowersje budziło sprowadzenie do Siedmiogrodu prochów pisarza Józsefa Nyirő. Uroczystości, które prowadził przewodniczący parlamentu węgierskiego László Kövéra, zostały zablokowane przez władze rumuńskie, które wskazywały na prawicowe i antysemickie poglądy węgierskiego twórcy. Oficjalnie UDMR nie zabierała głosu w dyskusji o wspomnianej ceremonii [39].

Pretekstem do zaostrzenia stosunków na linii Budapeszt–Bukareszt stało się także referendum, w którym rząd Ponty starał się usunąć ze stanowiska prezydenta Băsescu. Zdaniem Ponty, który poniósł klęskę w referendum, winnymi jego porażki był Orbán – dbający o niską frekwencję wśród węgierskiej mniejszości – i węgierski kler [52].

W lutym 2013 r. ponownie wybuchł konflikt między Rumunią i Węgrami, tym razem o flagę, gdy polityk węgierski László Kövér polecił wywiesić na gmachu w Budapeszcie flagę Szeklerów, co zostało przez Rumunów uznane za prowokację. Stało się to po tym, jak w listopadzie poprzedniego roku nowy rumuński prefekt powiatu Covasna zdjął flagę szeklerską ze swego biura, chociaż władze rumuńskie orzekły, iż wywieszanie takich flag jest legalne. Zresztą w okresie rządów Ponty nasiliła się walka o autonomię Szeklerów, o czym najlepiej świadczy manifestacja w dniu 1 września 2012 r. w Sfântu Gheorghe, podczas której upomniano się o ich prawa, i wielotysięczne obchody Dnia Wolności Szeklerskiej 10 marca 2013 r. W zorganizowanym w tymże roku Wielkim Marszu Autonomii łańcuch Węgrów o długości 53 km utworzyło kilka tysięcy osób. Do wystąpień doszło w kolejnym Dniu Wolności Szeklerskiej, 10 marca 2014 r., kiedy to domagano się autonomii dla tej mniejszości. Ambasador Węgier w Rumunii Oskar Fuzes poparł formalnie szeklerskie dążenia do autonomii. W demonstracjach udział brały liczne delegacje z Węgier, w tym z narodowej partii Jobbik (Ruch na rzecz Lepszych Węgier – Jobbik Magyarorszáért Mozgalom) z jej liderem Gáborem Voná na czele. Wśród manifestujących powiewały flagi węgierskie i szeklerskie. W rezultacie w marcu 2014 r. władze w Bukareszcie zakazały wstępu na swoje terytorium osobom należącym do czterech skrajnych formacji na Węgrzech, m.in. do partii Jobbik.

W kolejnych wyborach na urząd prezydenta, które miały miejsce w 2014 r., spektakularnie przegranych przez Victora Pontę, zwycięstwo odniósł siedmiogrodzki Sas, Klaus Iohannis. Zarówno prezydentura przedstawiciela mniejszości, jak i umiarkowana polityka prowadzona przez UDMR – na czele której od 2011 r. stał przewodniczący Hunor Kelemen, zaowocowała zmniejszeniem napięcia i poprawą sytuacji w Siedmiogrodzie. W latach 2008–2016 UDMR ponownie znalazła się w opozycji. Partia podtrzymywała wówczas cele, które sobie wytyczyła, kładąc nacisk na rozwój infrastruktury w Siedmiogrodzie i edukacji węgierskiej mniejszości, a przede wszystkim na dążenie do decentralizacji władzy i samorządności, co miało skutkować przejęciem pewnych uprawnień władz centralnych [42, s. 52]. Jednocześnie deklarowano współpracę z innymi narodami zamieszkałymi w Siedmiogrodzie. Sztandarowy dla UDMR stał się projekt „Transylwania 2020”, który dotyczył rozwoju regionu z funduszy UE w oparciu o wieloletnie ramy finansowe realizowane w latach 2014–2020. W ramach projektów unijnych partia podjęła współpracę z Tyrolem Południowym.

W 2016 r. podczas kampanii wyborczej do parlamentu władze postanowiły zamknąć węgierską szkołę katolicką w Târgu Mureș, do której uczęszczało 405 uczniów. Decyzja – tłumaczona nieprawidłowościami przy zakładaniu placówki – na pewno nie przyczyniła się do poprawy stosunków między Rumunią i Węgrami. Natomiast podjęte w tym czasie działania premiera Węgier Victora Orbána i umiejętnie prowadzona przez UDMR kampania – pod

¹⁹ Zmiana systemu polegała na przyjęciu systemu większościowego w miejsce systemu proporcjonalnego.

hasłem zjednoczenia wyborczego wszystkich Węgrów w Rumunii – przyniosły rezultat w postaci dobrego wyniku Demokratycznego Związku Węgrów w Rumunii, który zyskał w obu izbach parlamentu ponad 6% głosów. Wybory w Rumunii wygrali wówczas socjaldemokraci, na których głosowało ponad 45% obywateli. W 2017 r. rząd utworzył Sorin Grindeanu, w koalicji z Sojuszem Liberalistów i Demokratów, natomiast UDMR podpisała z koalicją umowę o współpracy parlamentarnej za cenę większego wsparcia finansowego dla regionów zamieszkałych przez mniejszość węgierską. UDMR po raz kolejny okazała się partią umiarkowaną, pragmatyczną, starającą się łagodzić radykalne żądania Węgrów w Rumunii w imię załatwienia spraw natury gospodarczej i kulturalno-oświatowej, tj. tych, których uregulowanie gwarantuje Węgrom żyjącym w Rumunii rumuńska konstytucja, węgierskie prawodawstwo oraz UE.

Podsumowanie

Zadając sobie pytanie o przyszłość węgierskiej mniejszości w Rumunii, należy stwierdzić, że wypracowany system prawny chroniący mniejszości narodowe w tym kraju pozostaje na wysokim europejskim poziomie. Przestrzegane są podstawowe prawa mniejszości węgierskiej, zgodnie z podpisaną Ramową Konwencją o Ochronie Mniejszości Rady Europy oraz Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych. Do konfliktów na tle etnicznym dochodzi stosunkowo rzadko. Jednak zdobyte po 1989 r. wolności nie zadowolają wszystkich Węgrów, wręcz wzrasta procent niezadowolonych, którzy uważają, że tylko szeroka autonomia polityczno-terytorialna w Siedmiogrodzie mogłaby ich satysfakcjonować. Takie postawy mniejszości węgierskiej w Rumunii, wspierane przez nacjonalistów z Budapesztu, a także węgierskie czynniki oficjalne, mogą prowadzić w przyszłości do konfliktów.

Zagrożeniem dla stabilności zdobytych przez Węgrów praw może być także wypowiedź premiera Victora Orbána z 2015 r. na temat konieczności wybudowania między Rumunią i Węgrami muru, który zahamowałby napływ nielegalnej migracji. Tymczasem taki mur powstrzymałby swobodny przepływ między obu państwami nie tylko towarów i usług, ale przede wszystkim ludzi, co gwarantuje układ z Schengen. Podczas szczytu UE na Malcie w 2017 r. *minister sprawiedliwości Węgier László Trócsányi podkreślał, iż konieczne jest uszczelnienie granic UE, gdyż w przeciwnym razie napływ imigrantów może spowodować powstanie murów między państwami członkowskimi*²⁰, co potwierdza, że w Budapeszcie nie odstąpiono od zamiaru wybudowania muru dzielącego oba państwa.

Dokumenty

1. Decyzja nr 137 Dz.U. nr 74, 12 kwietnia 1993 r. w sprawie organizacji i funkcjonowania Rady do spraw Mniejszości Narodowych (HOTARIREA nr. 137 din 6 aprilie 1993 privind organizarea si functionarea Consiliului pentru Minoritatile Nationale aparuta in MONITORUL OFICIAL nr. 74 din 12 aprilie 1993, www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=13921 (dostęp: 20 II 2017).
2. Deklaracja o strategicznym partnerstwie w XXI wieku, strona MSZ Rumunii: <http://www.mae.ro/index.php?unde=doc&id=575&idlnk=1&cat=3> (dostęp: 20 II 2017).
3. European Platform of Regulatory Authorities, <http://www.epra.org/articles/media-legislation>, <http://referinte.transindex.ro/enciclopedie/articoletematice/articol.php?id=136> (dostęp: 20 II 2017).
4. Konstytucja Rumunii z dnia 21 listopada 1991 r., tłum. Andrzej Cosma, Warszawa 1996, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/rumunia.html> (dostęp: 20 II 2017).
5. Lege nr. 113/1996 pentru ratificarea Tratatului de înțelegere, cooperare și bună vecinătate dintre România și Republica Ungară, semnat la Timișoara la 16 septembrie 1996, <http://www.dri.gov.ro/lege->

²⁰ W czasie nieformalnego szczytu Unii Europejskiej na Malcie 3 II 2017 r., przywódcy 28 państw członkowskich porozumieli się co do programu powstrzymującego falę migracji z Afryki Północnej.

- nr-1131996-pentru-ratificarea-tratatului-de-intelegere-cooperare-si-buna-vecinatate-dintre-romania-si-republica-ungara-semnat-la-timisoara-la-16-septembrie-1996/ (dostep: 20 II 2017).
6. Monitorul Oficial al României Legii nr. 188/1999, http://www.ps2.ro/www/ps2/media/media_20100326121619_699.pdf (dostep: 20 II 2017).
7. Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 17 din 5 februarie 1997, Strona Związku Polaków w Rumunii, <http://dompolski.ro/pl/o-nas/o-nas/> (dostep: 20 II 2017).
8. Monitorul Oficial al României” cz. 1, nr 758 z 29 października 2003 r., www.cdep.ro (dostep: 20 II 2017).
9. Monitorul Oficial, Legea nr. 66/2004 pentru aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 83/1999 privind restituirea unor bunuri imobile care au aparținut comunităților cetățenilor aparținând minorităților naționale din România, 2.04.2004, <http://lege5.ro/Gratuit/gu3dsmrr/legea-nr-66-2004-pentru-aprobarea-ordonantei-de-urgenta-a-guvernului-nr-83-1999-privind-restituirea-unor-bunuri-imobile-care-au-apartinut-comunitatilor-cetatenilor-apartinand-minoritatilor-nationale-d&d=2017-04-02> (dostep: 20 II 2017).
10. Monitorul Oficial, Legea nr. 400/2002 pentru aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 102/2001 privind modificarea și completarea Legii nr. 1/2000 pentru reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole și celor forestiere, solicitate potrivit prevederilor Legii fondului funciar nr. 18/1991 și ale Legii nr. 169/1997, precum și modificarea și completarea Legii nr. 18/1991, republicată, 9.07.2002, <http://www.lex.ro/Legea-400-2002-31869.aspx> (dostep: 20 II 2017).
11. Monitorul Oficial, Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, 11.01.2007, <https://www.crestinism-ortodox.ro/TEXTE/LegeaCultelor-Nr489-2006.pdf> (dostep: 20 II 2017).
12. Monitorul Oficial, Legea nr. 501/2002 pentru aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 94/2000 privind retrocedarea unor bunuri imobile care au aparținut cultelor religioase din România, 31.07.2002, <http://lege5.ro/Gratuit/gm4dqmbz/legea-nr-501-2002-pentru-aprobarea-ordonantei-de-urgenta-a-guvernului-nr-94-2000-privind-retrocedarea-unor-bunuri-imobile-care-au-apartinut-cultelor-religioase-din-romania&d=2017-03-22> (dostep: 20 II 2017).
13. Monitorul Oficial nr. 295 din 11 august 1998, nr. 320 din 10 iulie 2000, http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Romania/Romania_MinorCommittee_Romanian.htm (dostep: 20 II 2017).
14. Monitorul Oficial nr. 204 din 23 aprilie 2001, <http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/legea/215-2001.php> (dostep: 20 II 2017).
15. Monitorul Oficial nr. 606 din 10 decembrie 1999, <http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/legea/84-1995.php> (dostep: 20 II 2017).
16. Monitorul Oficial nr. 621 din 18 iulie 2006, art. 17, <http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/legea/286-2006.php> (dostep: 20 II 2017).
17. Monitorul Oficial, Partea I nr. 18 din 10 ianuarie 2011, <http://lege5.ro/MonitorOficial/mongezdaojqgu/monitorul-oficial-partea-i-nr-18-10-01-2011> (dostep: 20 II 2017).
18. National Minorities in Romania, ebp-ici.ecml.at/Portals/21/.../NATIONAL.ppt (dostep: 20 II 2017).
19. Rezultate finale, bec2009pe.ro. oraz Situația voturilor valabil exprimate, bec2014.ro. (dostep: 20 II 2017).
20. Romania – Human Rights Watch, Report WR 94, 1994, Human Rights Development, <https://www.hrw.org/reports/1994/WR94/Helsinki-17.htm> (dostep: 20 II 2017).
21. “Situația mandatelor repartizate pe partide”. *Biroul Electoral Central*. “Situația voturilor obtinute de competitori pe partide”. *Biroul Electoral Central*, <http://www.2016bec.ro/rezultate-finale-10-06-2016/> (dostep: 20 II 2017).
22. *Ungheanu M.*, Situația juridică a drepturilor minorității maghiare în România, <https://www.cespe.ro/images/subtitlu1.pdf>, s. 4 (dostep: 20 II 2017). Dane dotyczą 2009 roku.

Monografie

23. *Andreescu G.*, Scmbări în harta etnică a României, Cluj-Napoca 2005, http://www.edrc.ro/docs/docs/etnomobilitate/Intregul_volum.pdf (dostep: 20 II 2017).

24. *Boia L.*, Rumuni: świadomość, mity, historia, przekład K. Jurczak, Kraków 2003, s. 197.
25. *Brubaker R.*, Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w Europie, przekład J. Łuczyński, Warszawa 1998. Oryginał: R. Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge 1996.
26. *Brodziński W.*, System konstytucyjny Rumunii, Warszawa 2006.
27. *Burakowski A.*, Dyktatura Nicolae Ceaușescu 1965–1989. Geniusz Karpat, Warszawa 2008.
28. *Góralczyk B.*, Węgierski pakiet, Warszawa 2000.
29. *Киселиновски С., Ставови-Кавка И.*, Малцинствата на Балканот (XX век), Скопје 2004.
30. *Koseski A., Willaume M.*, Nowe kraje Unii Europejskiej. Bułgaria, Rumunia, Warszawa 2007.
31. *Nouzille J.*, Transylwania. Obszar kontaktów i konfliktów, przekład J. Proksa, Bydgoszcz 1997.
32. *Solak J.*, Rumunia. Narodowe i ponadnarodowe aspekty integracji ze strukturami euroatlantyckimi, Toruń 2004.
33. *Stroschein S.*, Ethnic Struggle, Coexistence, and Democratization in Eastern Europe, London 2012.

Prace zbiorowe

34. *Dwie dekady zmian: Rumunia 1989–2009*, red. K.P. Marczuk, Warszawa 2009.
35. *Relații interetnice în România postcomunistă*, red. L. Nastașă i L. Salat, Cluj-Napoca 2000.

Artykuły

36. *Andruș C.*, Ewolucja zjawiska migracji we współczesnej Rumunii, w: *Dwie dekady zmian: Rumunia 1989–2009*, red. K.P. Marczuk, Warszawa 2009, s. 180.
37. *Bukalska P. et al.*, Droga do współżycia – ewolucja aktywności politycznej mniejszości węgierskiej, w: *Konflikty etniczne w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej*, „Prace Ośrodka Studiów Wschodnich” nr 6, Warszawa 2002.
38. *Carteny A.*, The Hungarian minority in post-Communist Romania: Political Activity and Claims for Autonomy, Nationalism and Separatism, „Janus” 2015–2016, nr 2.8.
39. *Dąbrowski T.*, Erozja rumuńsko-węgierskiego partnerstwa, Prace OSW, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-05-30/erozja-rumuńsko-węgierskiego-partnerstwa> (dostęp: 20 II 2017).
40. *Jajecznik K.*, Fenomen Transylwanii – analiza etnopolityczna, w: *Państwa naddunajskie a Unia Europejska*, red. D. Popławski, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/1967/K.%20Jajecznik%2c%20Fenomen%20Transylwanii.pl> (dostęp: 20 II 2017).
41. *Gniazdowski M., Groszkowski J.*, Słowacko-węgierski spór o podwójne obywatelstwo, Prace OSW, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-05-19/slowacko-wegierski-spor-o-podwojne-obywatelstwo> (dostęp: 20 II 2017).
42. *Kasprowicz D.*, „Europejskimi oczami, z transylwańską duszą” – etnoregionalizm Unii Demokratycznej Węgrów (UDMR) w Rumunii, „Studia Politologica” 2013, nr 11.
43. *Kiss D.*, Sistemul instituțional al minorităților etnice din România. Workshop Studies. Research of national minorities in Romania, [http://ispmn.gov.ro/uploads/ISPMN_34_X_t Working Papers 34/20-10](http://ispmn.gov.ro/uploads/ISPMN_34_X_t%20Working%20Papers%2034/20-10) (dostęp: 20 II 2017).
44. *Kopys T.*, Polityka obrony mniejszości narodowych i polityka zagraniczna Węgier. Casus Karty Węgry w stosunkach węgiersko-słowackich i węgiersko-rumuńskich, https://wnpid.amu.edu.pl/images/stories/ssp/ssp_2012_1/175-192.pdf (dostęp: 20 II 2017).
45. *Kosiek T.*, Porewolucyjne transformacje rumuńskiej polityki wobec mniejszości narodowych, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2015, R. 13, z. 1.
46. *Marczuk K.P.*, Rumunia w strukturach współpracy regionalnej, w: *Dwie dekady zmian: Rumunia 1989–2009*, red. K.P. Marczuk, Warszawa 2009.
47. *Melinda Z.*, Televiziune, <http://referinte.transindex.ro/enciclopedie/articoletematice/articol.php?id=136> (dostęp: 20 II 2017).

48. Nowakowski M., Sytuacja mniejszości węgierskiej w Rumunii, w: Konflikty etniczne w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej, Prace OSW, Warszawa 2002, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_6_0.pdf (dostęp: 20 II 2017).

49. Szczerek Z., Inni Węgrzy, lipiec 2009, <http://www.psz.pl/127-unia-europejska/ziemowit-szczerek-inni-wegrzy> (dostęp: 20 II 2017).

50. Zbranca R., Utilizarea limbilor minoritare în mass-media, <http://www.edrc.ro/docs/docs/carta/Carta-Europeana-partea2.pdf> (dostęp: 20 II 2017).

Prasa

51. Debata Intergrupy ds. Tradycyjnych Mniejszości Narodowych i Językowych nt. mniejszości węgierskiej w Rumunii, <http://www.jazlowiecka.pl/1063/39/debata-intergrupy-ds-tradycyjnych-mniejszosci-narodowych-i-jezykowych-nt-mniejszosci-węgierskiej-w-rumunii.html> (dostęp: 20 II 2017).

52. Rumunia: Węgry i mniejszość węgierska celem krytyki premiera Ponty, „Bałkan”, 2 sierpnia 2012, <http://balkanistyka.org/rumunia-węgry-i-mniejszosc-węgierska-celem-krytyki-premiera-ponty/> (dostęp: 2 II 2017).

53. SutarSKI K., Bulwersujące wywłaszczenie węgierskiego gimnazjum w Siedmiogrodzie i autonomia, <http://nowa.gazetaobywatelska.info/materials/554b94f8eef861852eba9611> (dostęp: 20 II 2017).